

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA TAKİP EDİLMESİ GEREKEN YOLLAR

Doç. Dr. Ahmet TURAN
Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak.

a) GİRİŞ

Tutulan yol anlamına elen mezhep : İnançta, ibadette ve muame-lâta din emirlerine uyulmadığı takdirde mükellefin uğrayacağı ceza-larda başta Kitap, Sünnet olmak üzere rey ve kıyası da (yahut akli) bunlara katarak tutulan yoldur.

İslâmda mezhepler üçe ayrılır :

1. İtikadi Mezhepler : Bu mezhepler inancın temel meselelerinde ihtilâf etmemiş, fer'i meselelerde ihtilâf etmiş mezheplerdir. Örneğin kulun yaptığı işlerin cebir mi yoksa kendi isteği ile mi olduğu gibi. Bunlar Mu'tezile ve Mürcie gibi İslâmın ilk devirlerinde yaşamış fakat daha sonra taraftarları Ehl-i Sünnet içinde kaybolup gitmiş mezhep-lerdir.

2. Fıkhî Mezhepler : Bu mezhepler, insanların birbirleri ile olan mü-nasebetlerini, kul ile Allah arasında olan ibadete ait meseleleri düzen-leyen mezheplerdir. Bunlar müslümanlar için hayır ve bereket kaynağı olan Ehl-i Sünnetin Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelî gibi mezheplerdir.

3. Siyasi Mezhepler : Bunlar, halife seçimi, şekli ve benzeri me-selelerden dolayı ihtilâf ederek ayrılan mezheplerdir. Hariciye ve Şîa gibi.

İslâm dininin itikâdî ve amelî sahadaki düşünce «ekol»leri denilen bumezhepler, ister siyasi ve itikadî, isterse âmeli, fıkhî olsun müşte-

reken mezhep adıyla anılmışlardır. Klasik İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin el(Fark Beyne'l-Fırak, Makaalâtu'l-İslâmiyyin, el-Milel ve'n-Nihal ve huna benzeyen başlıklarla yazdıkları eserlerin hepsi tarihte siyasi ve itikadî gayelerle biraraya gelerek toplum görüşlerinin incelenmesini gaye edinmişlerdir. Genel bir mânâda bütün bu mezhepler belli bir kişi ve o kişiye uyan toplumun İslâmın temel kaynağı ve dayanağı olan Kur'ân-ı Kerim'i ve Sünneti anlayış şekillerini yansıtmışlardır. Böylece tarihte ve eserlerde bu mezheplerin isimleri fırka, Nihle ve Makale kelimeleri ile belirtilmişlerdir. Günümüzde yurdumuzda her üç alandaki —itikadî, fikhî, siyasî— topluluklar için mezheb kelimesi yaygın olarak kullanılmaktadır.

İslâmın ilk zamanlarında mezheplerden bahseden bu eserlere «Makâle» ve bunu yazanlara da «Ashâbu'l-Makaalât» deniliyordu. Bunları yazanlar da gayr-i müslimlerdi. Fakat sonraları müslümanlar da böyle kitaplar yazmaya başladılar. Bu müslüman yazarların amaçları ise Ehl-i Sünnet'in dışındaki fırkaların Makaalât kitaplarındaki görüşlerini açıklamak ve Ehl-i Sünnet'e muhalefet eden İslâm fırkalarının görüşlerini ihtilâflarını ortaya koymaktı. Böylece bunlar bu ismi Ehl-i Sünnet'in yoluna aykırı düşen konular, görüşler ve fırkalar hakkında kötüleyici bir ünvan olarak kullanmışlardır.

Daha sonra artık çeşitli fırkalar tamamen teşekkül ettiğinden ve her fırka da kendi itikadî görüşlerini birbirleriyle ve özellikle Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle mukayese ederek tenkide tabi tuttuğu fırak (fırkalar) veya Milel ve Nihal (Dinler ve Mezhepler) adlı eserler yazılmaya başlamıştır. Bunlardan Milel ve Nihal adı altında yazılan kitaplar yalnız İslâm fırkalarının değil, aynı zamanda diğer dinler ve mezhepleri de içine almaktaydı. Çünkü İslâm toplumu içinde diğer din ve mezheplere mensup olan topluluklar da yaşamakta olup, onların inançlarını da tanıtmak gerekiyordu. Bununla beraber İslâm fırkalarından bazıları görüşlerinde eski inanışlardan etkilenmiş ve İslâm inancı dışında bulunan birtakım fikirleri benimsemişlerdir. Bundan dolayı bu görüş ve fikirlerin kaynağını göstermek için çeşitli din ve mezheplerin görüşlerini de açıklamak gerekiyordu. Diğer taraftan bu eserler Ehl-i Sünnet'in İslâm'ı savunma görevi ile yüklenmişlerdi. Bunlar, Kur'ân ve Hadis'i siyasi, toplumsal ve yabancı kültürlerin tefsir ve te'villerinin tersirlerinden kurtarmak istiyorlardı⁽¹⁾ Bu konuda yazı yazan yazarlar ve eserlerinden bazıları şunlardır :

(1) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. el-Bağdâdî, Mezhepler arasındaki Farklar. Çev. E. Ruhi Fırlalı, Önsöz s. VII vd. ve E. Ruhi Fırlalı, İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler, Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir, 1985, s. 369-377.

1. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (324/936) : Kitâbu Makaalâtî'l İslâmiyyîn ve'htilâfî'l-Musallîn, Kahire, 1950.
2. Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Malâtî eş-Şâfiî (377/987): et-Tenbîh ve'r-Reddi alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a, Beyrut, 1968.
3. Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsa en-Nevbahtî (300/912): Kitâbu Fırakî'ş-Şî'a, İstanbul, 1931.
4. Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî (301/913): Kitâbu'l-Makaalât ve'l-Fırak, Tahran, 1963.
5. Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî (429/1037): el-Fark Beyne'l-Fırak, Kahire, 1948.
6. Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelûsî ez-Zâhirî (456/1063): Kitâbu'l-Faşl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, Mısır, 1899.
7. Ebû Muzaffer el-İsferâînî (471/1078): et-Tebisîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırakî'n-Nâciyeti ani'l-Fırakî'l-Hêlikîn, Mısır, 1955.
8. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî (548/1153): el-Milel ve'n-Nihal, Kahire, 1948.
9. Ebû Saîd Neşvânü'l-Himyerî (573/1179): Şerhu'l-Hûri'l-İyn, Mısır, 1948.
10. Fahreddîn er-Râzî (606/1209): İ'tikâdâtu Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn, Kahire, 1938⁽²⁾.

Bu eserlerde yazarlar genellikle Hz. Peygamber'den geldiği söylenen şu hadisi esas almışlardır : «Yahudiler yetmişbir fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar yetmişiki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise yetmişüç fırkaya ayrılacaktır ve biri dışında diğerleri cehenneme gidecektir.» Dedi-ler ki : Ey Allah'ın Resûlü! Kurtulacak bu fırka hangisidir O : «Benim ve Ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır»⁽³⁾ buyurdu. Bu hadise göre bu yazarların çoğu İslâm içerisinden çıkan ayrılan grupları yetmişikiye tamamlamışlar ve buna Ehl-i Sünnet'i de ilâve etmek suretiyle yetmiş-üç yapmışlardır.

b) İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Bu ilk İslâm Mezhepleri Tarihinden bahseden Klasik İslâm Mezhepleri Tarihçilerini bunlardan sonra gelenler ister İslâm âleminden, isterse Batılılardan olsun bunların dediklerini tekerrür ede de bu durumu günümüze kadar getirmişlerdir. Bunlar :

(2) Bu yerler ve tarihleri ilk defa basıldıkları yerler ve tarihleridir.

(3) Bkz. Tirmizî, 2/207 (Kitâbu'l-İmân), İbn Mâce, 2/1321-1322 (Kitâbu'l-Fiten), Ebû Dâvûd, 4/197-198 (Kitâbu's-Sünne), ed-Dârimî, 1/241 (Kitâbu's-Siyer).

Arap İslâm Âleminden;

1. Zühdî Hasan Cârullah : el-Mu'tezile, Kahire, 1947.
2. Muhammed Ebû Zehre : Târihu Mezâhibi'l-İslâmiyye, Kahire, trs.
3. Abdurrahmân Bedevî : Mezâhibu'l-İslâmiyyîn, I-II, Beyrut, 1933.
4. Ârif Tamer : Karâmîta, Beyrut, 1966.
5. İrfan Abdülhamîd : Dirâsât fi'l-Fırak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye, Bağdad, 1967.
6. Ahmed Emin : Zuha'l-İslâm, 3. cilt, muhtelif baskıları.
7. M.K. Hüseyin : Tâifetu'd-Dürûz, Kahire, 1968 gibi.

Batı Âleminden :

1. de Sacy(S), Exposé de la Religion des Druzes, Amsterdam, 1834.
2. Von Arendonk(C), Les debuts de l'Imamat Zaidite au Yémen, Leyde, 1919.
3. Donaldson(D.M), The Shi'ite Religion, Londra, 1933.
4. Guys(MH), Theogonie des Druzes ou Abrégé de leur Systeme religieux, Paris, 1863.
5. Hodgson(MES), The Order of the Assassins, Londra, 1959.
6. Bernard Lewis, The Origins of İsmailism, Cambridge, 1948 ve The Assassins, Londra, 1967.
7. Albert Nader, le Systeme philosophique des Mu'tazila, Beyrut, 1956 ve les principales Sectes Musulmanes, Beyrut, 1958.
8. Ebû İzzeddin(N.M), The Druzes, Leiden, 1984.

Türkiye'den :

1. Sırrı Giridî, Arâi'l-Milel, İstanbul, 1885.
2. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Yezîdiler, İstanbul, 1930.
3. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara, 1965 ve Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, Ankara, 1968.
4. İbrahim Âgah Çubukçu - Neşet Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1966.
5. Abdülbâki Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, İstanbul, 1979.
6. İsmet Zeki Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Bektâşilik (Alevilik), İstanbul, 1980.
7. Ethem Ruhi Fiğlalı, İbâdiyenin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara, 1983; Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, İstanbul, 1983; İmâmiyye Şıası, İstanbul, 1984.

8. Mustafa Uysal, Hz. Peygamber'in Buyurduğu Yetmişüç Fırka, Konya, 1981.

9. Hayati Ülkü, İslâmda Mezhepler, İstanbul, 1980.

c) İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA TAKİP EDİLMESİ GEREKEN YOLLAR

İslâm'ın ilk devirlerinden beri müslümanlar içerisinde birçok farklı gruplar doğmuştur. Bunların çoğu zamanla müslümanların çoğunluğunu temsil eden Ehl-i Sünnet içerisinde kaynaşmış ve kaybolup gitmişlerdir. Ancak günümüze kadar gelenleri şunlardır : Caferiyye (İsnâ aşeriyye), Zeydiyye, İsmailiyye, Dürzilik Nusayriyye, İbâdiyye ve Bâtinilerden bir grup olan Anadolu Kızılbaşları. Bunlardan İbâdiyye hariç diğerleri Şîa'dan türemiş siyasi mezheplerdir.

Bugün bu mezheplerin birçok görüşleri komşu oldukları veya birlikte yaşadıkları müslümanların çoğunluğunu temsil eden Ehl-i Sünnet'in tesiri altında kalarak değişmiş veya mezheb'in ortaya çıktığı zamanlardaki gibi katı görüşten uzaklaşarak daha ılımlı bir yol tuttuğu halde bunlar hakkında eser yazan günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi yazarları da kendilerinden önceki klasik yazarlar gibi kitaplardaki görüşleri nakletmek suretiyle eserlerini meydana getirmişlerdir. Ancak bunlardan Yusuf Ziya Yörkhan'ın Tahtacılar hakkında D.F.İ.F. Dergisinde 1927'den sonra yazdığı birbirini takip eden 8 makalesi; Baha Said'in 1926'dan itibaren Türk Yurdu mecmuasında birbirini takip eden Tahtacılar hakkındaki yazıları; Abdurrahman Yılmaz'ın 1948'de Ankara'da yayınlanan Tahtacılar Gelenekler; Mehmet Eröz'ün Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İstanbul, 1977; Yahya Benekay'ın Yaşayan Alevilik, İstanbul, 1967 ve benim Paris Sorbon Üniversitesi'nde verdiğim doktora tezim Hatay Alevileri ile Güneydoğu Anadolu Yezîdileri, Samsun, 1987 adlı eserler adı geçen inanç grupları içerisinde mahallinde yapılan birer araştırma mahsulleridirler.

İslâm Mezhepleri Tarihçileri günümüzde yazdığı inanç gruplarının bizzat yaşadıkları yerlere giderek mahallinde de bir sosyolojik araştırma yaptıktan ve inançlarını yakından gördükten sonra Kitaplarda yazılanlarla kendi kitaplarında yazılanları bugünkü inançları ile mukayese etmek suretiyle ele alıp ortaya koyarlarsa doğru olan hareketi yapmış olurlar. Aksi halde böyle yapmayan İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin verdiği bilgiler doğru olmaz. Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihçilerine yaklaşan da bu olmalıdır.